

УДК 94(477)+82.161.2](051)(497.5)"19"
DOI <https://doi.org/10.15407/10.15407/slavicworld2025.24.130>

ДЗЮБА-ПОГРЕБНЯК ОЛЕНА

кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри слов'янської філології Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна).
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7350-2119>

DZIUBA-POGREBNIYAK OLENA

a Ph. D. in Philology, an associate professor, a head of the Department of Slavic Philology of the Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko Kyiv National University (Kyiv, Ukraine).
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7350-2119>

Бібліографічний опис:

Дзюба-Погребняк, О. (2025) Україна на сторінках часопису «Нова Європа». *Слов'янський світ*, 24, 130–170.

Dziuba-Pohrebniak, O. (2025). Ukraine on the Pages of “New Europe” Journal. *Slavic World*, 24, 130–170.

УКРАЇНА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «НОВА ЄВРОПА»

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано матеріали про Україну, які з'являлися на сторінках часопису «Нова Європа» у 20–30-х роках ХХ ст., а також окремого «українського» номера видання 1939 року. «Нова Європа» – незалежний «часопис з культурних, політичних і суспільних питань» – виходив у столиці Хорватії (тоді вона входила до Королівства Сербів, Хорватів, Словенців, з 1929 року – Королівства Югославія) упродовж 1920–1941 років. Видавав його Мілан Чурчин (1880–1960) – відомий сербський поет-модерніст, журналіст, критик і перекладач, котрий більшу частину свого творчого життя прожив у Загребі. Він один із небагатьох публікував (як редактор журналу) матеріали про сталінські чистки й репресії, через що мав проблеми з югославськими комуніс-

тами. «Нова Європа» – також один із небагатьох часописів південних слов'ян, який інформував своїх читачів і про ситуацію в Україні. Унікальним у цьому плані є тематичний номер «Нової Європи» про Україну, у якому відображено широкий спектр думок різних авторів. **Мета й завдання статті** – описати та проаналізувати матеріали хорватського часопису, присвячені українській тематиці. Редакція журналу, намагаючись дотримуватися принципу об'єктивності та незаангажованості, надавала слово авторам, чії політичні погляди, а також ставлення до української культури як явища самобутнього й відмінного від російської, були кардинально протилежними. **Актуальність роботи** зумовлена тим, що українознавчі статті хорватського часопису становлять великий інтерес для тих, хто цікавиться історією українсько-хорватських культурних взаємин, тим паче, що ці матеріали раніше не залучалися до наукового обігу в українській славистиці. Публікації «Нової Європи» мають значення й сьогодні, даючи змогу побачити, яким важливим було взаємоознайомлення слов'ян між собою і як важко було його досягнути.

Ключові слова: «Нова Європа», Хорватія, Україна, українське питання, українська література.

The materials about Ukraine published in the “New Europe” journal in the 1920s and 1930s, as well as a separate “Ukrainian” issue of the edition in 1939, are analyzed in the article. “New Europe” is an independent “magazine focused on cultural, political and social issues” published in the capital of Croatia (then it was a part of the Kingdom of Serbs, Croats, Slovenes, and from 1929 – the Kingdom of Yugoslavia) from 1920 to 1941. It has been published by Milan Ćurčin (1880–1960), a famous Serbian modernist poet, journalist, critic and translator, who lived most of his professional life in Zagreb. He is one of the few who have published (as the editor of the journal) materials about Stalin’s purges and repressions. That’s why he has problems with Yugoslav communists. «New Europe” is also one of the few magazines of the southern Slavs that also informed its readers about the situation in Ukraine. The thematic issue of “New Europe” on Ukraine (1939) is a unique one in this regard. A wide range of opinions amongst a diverse group of authors is reflected in it. **The aim and objective** of the article is to describe and analyse the materials focused on Ukrainian topics of this Croatian magazine. The editorial staff of the journal has given the floor to the authors with radically opposing political views, as well as diverse attitudes to Ukrainian culture as a phenomenon distinctive and different from Russian, trying to adhere to the principle of objectivity and impartiality. The **relevance** of the submitted work is caused by the fact that the articles of this Croatian

journal in Ukrainian Studies are of a great interest for readers in the history of Ukrainian-Croatian cultural relations, especially since these materials have not previously been analysed within the academic community of Ukrainian-Slavic studies. The published works of “New Europe” remain relevant today, allowing us to see how important the mutual acquaintance of different Slav communities was and how difficult it was to achieve it.

Keywords: “New Europe”, Croatia, Ukraine, Ukrainian issue, Ukrainian literature.

Вступ. На початку 1920-х років «Нова Європа» присвятила ряд матеріалів українській темі. Як можна тепер судити, це було зумовлено двома обставинами. По-перше, тим великим міжнародним розголосою, що його викликали українська національна революція, створення Української Народної Республіки (УНР), а потім її падіння та встановлення в Україні влади більшовиків. По-друге, прибуттям до Королівства Сербів, Хорватів і Словенців (СХС) нової великої хвилі емігрантів з України. Звернімося до українських дослідників цієї проблеми.

«На початку 1920-х рр. у Королівство СХС прибуває четверта¹ й остання чисельна хвиля українських іммігрантів. Вони потрапляють сюди в складі білої російської армії генерала Врангеля. <...> Приблизні обрахунки тодішніх українських громадських організацій у цій країні показують, що на кінець 1920-х років загальна кількість українських емігрантів у Югославії становила близько 15 тис. осіб. <...> Основна маса українців цієї хвилі еміграції мала низький рівень національної свідомості й не відчувала потреби виокремлюватись із загальноросійського емігрантського комплексу. Крім того, як “росіяни” вони мали змогу одержувати матеріальну допомогу від міжнародних організацій та сербського уряду, поступати на державну службу, брати участь у політичному житті королівства, включно з виборами.

¹ Перша хвиля – емігранти-русини із Закарпаття наприкінці XVIII ст.; друга – у другій половині XIX ст.; третя – із Галичини та Закарпаття наприкінці XIX ст. і на початку XX ст.

Королівство всіляко толерувало російських емігрантів. Натомість будь-які прояви українства натрапляли на вороже ставлення з боку місцевих властей і на активну протидію з боку впливової й організаційно та фінансово міцної на Балканах російської еміграції» [12, с. 218–219]. До цього можна додати, що російська еміграція була й інтелектуально потужною, оскільки в її складі опинилося багато чиновництва та інтелігенції з монархічних і кадетських кіл, прихильників «єдиної і неділимої Росії»; деякі з них посіли важливі позиції на університетських кафедрах тощо. Зрозуміло, що все це впливало на політичну й культурну атмосферу, посилювало традиційні русофільські настрої та недовіру до українства як «сепаратизму». За останнім – в очах русофільської громадськості – тягнувся й австро-німецький «слід», а це було для неї надто дразливим.

За цих обставин важко було витримати в журналістиці тверезий аналітичний підхід, об'єктивність та неупередженість, а саме це, здається, хотіла робити «Нова Європа». Утім, до української теми вона зверталася нечасто, швидше епізодично й випадково, потрапляючи в залежність від стихійних кореспондентів та «експертів» із числа російських емігрантів, здебільшого не дуже прихильно налаштованих до українства, а то й відверто ворожих до нього.

Мета й завдання статті – описати та проаналізувати матеріали хорватського часопису, присвячені українській тематиці. З цим пов'язана й **актуальність роботи**, адже ці матеріали не залучалися до наукового обігу в українській славистиці, а зарубіжні дослідники часопису залишали їх поза увагою, зосереджуючись на інших аспектах.

Виклад основного матеріалу. Перша помітна публікація про Україну з'явилася в числі 11 другої книги за 1921 рік, де

було вміщено статтю графа М. Тишкевича² «Україна у стосунках до Росії та Польщі і слов'янство» [23]. Тоді редакція зробила застереження: переконання автора не є поглядами всіх українців, отож, у наступному числі буде представлена думка іншої частини. М. Тишкевич пише про те, що серед поневолевих народів Росії український народ зазнав найбільше лиха, розповідає про переслідування царатом українського слова; полемізуючи з уявленнями про те, буцімто українська мова – лише діалект російської (в інших версіях – польської), нагадує, що Петербурзька академія наук 1906 року визнала її самостійною словенською мовою, відмінною і від російської, і від польської. Спростовує він і твердження, ніби Україна – плід австро-німецької інтриги: інтриги, звичайно, були, але де їх не було? Заперечує він і стереотипне звинувачення українських «націоналістів» в антиросійськості: «З Росією демократичною і республіканською, Росією майбутнього, Україна радо погодиться на об'єднання на основі конфедерації, вільного об'єднання народів Сходу, поновлюючи стару унію між північчю і півднем великої східно-європейської рівнини, але до того може дійти лише тоді, коли впадуть стіни великоросійської централістської бюрократичної ідеології та польського імперіалізму» [23, с. 413].

² Граф Михайло Тишкевич (1857–1930) – прикметна постать в українському рухові. Походячи з давнього литовсько-українського магнатського роду, пізніше спольщеного, він, на відміну від багатьох, не відвернувся від України, а повернувся до неї. По закінченні Академії мистецтв у Петербурзі та мистецьких студій у Західній Європі він оселився у своєму маєтку на Київщині і поринув у господарську та громадську діяльність. Як філантроп підтримував товариство «Просвіта», Українське наукове товариство в Києві, письменників і мистців. Водночас як публіцист обстоював українські вимоги в російській і польській пресі. Під час Першої світової війни, проживаючи у Швейцарії, виступав зі статтями в західній пресі, підтримував зв'язки з політичними діячами Антанти, пропагуючи українську справу. Уряд УНР призначив його головою української дипломатичної місії на мирових переговорах у Парижі та головою українського представництва при Ватикані.

Автор указує на різницю між слов'янофілами української та слов'янофілами московської (великоруської) школи. Тих, хто проти самостійної України, він називає «слов'янськими імперіалістами». Розповівши про ентузіазм, який викликало серед українців проголошення Центральною Радою незалежності, М. Тишкевич каже, що створення УСР, яка є фактично під московською окупацією, не вирішує проблеми української незалежності і не є останнім актом великої трагедії українського народу в боротьбі за свій суверенітет.

Кілька дотичних до України матеріалів з'явилося в наступній – третій – книзі журналу за 1921 рік. У 5-му номері було опубліковано статтю М. Гардового «З історії відродження українського народу» [15]. Як це практикує редакція і в інших випадках, матеріалові Гардового передує примітка, у якій зазначається, що автор – член українського емігрантського комітету в Югославії, «невтомний український публіцист і патріот», відомий дописувач багатьох загребських редакцій, котрий радо зголосився бути посередником «між нами й українською пропагандою». І наголошується, що редакція часопису «Нова Європа» надаватиме можливість висловитися всім, чия точка зору видаватиметься аргументованою та переконливою. Стисло ознайомлюючи читачів з основними віхами та здобутками (і втратами) українського національного відродження на території як Російської імперії, так і Австро-Угорської, його чільними діячами, автор статті, добре знаючи стереотипи й упередження, які існували в хорватських і сербських колах щодо української справи, розкриває справжні витоки українського відродження, таким чином показуючи абсурдність тверджень українофобів про українську справу як «німецьку інтригу проти Росії».

Українська тематика номеру продовжується статтею «Українська проблема», написаною у формі листа-звернення Ст. Лукіяновича, голови Комітету українських емігрантів, до редактора «Нової Європи». Лукіянович дякує редак-

ції за можливість дискутувати на сторінках часопису про українське питання, «можливо, у цей час найважливіше в цілому слов'янському світі» [20, с. 142]. Підкреслюючи труднощі консолідації української нації внаслідок її поділу між двома імперіями та заборон українського слова, пояснюючи читачам особливості та історію вживання назв *русини*, *росіяни*, *малоруси*, *українці*, автор каже про те, що українці бажать щонайтісніших контактів і з росіянами, і з поляками, але лише як рівних із рівними. Політичне зближення на основі слов'янської конфедерації можливе й бажане, але національно-культурна окремішність українського народу не може бути поставлена під сумнів. Він закликає «югослов'ян» ставитися до українців як до братнього слов'янського народу, об'єктивно оцінюючи його визвольні змагання, прагнення бути господарем на власній землі. Показово, що зважена позиція Лукіяновича викликала гостру, можна навіть сказати істеричну, реакцію чільних представників російської еміграції. У 8-му числі журналу опубліковано спільний лист від Комітету російських емігрантів, Комітету союзу російських офіцерів та Комітету союзу російських студентів – у відповідь на допис «Українська проблема» Ст. Лукіяновича [24]. Лукіянович писав, що в таборах врангелівців діє близько десятка комітетів українських солдат, автори протестного листа заперечують: у врангелівському війську не було українських солдат. Натомість були малороси, яких у Югославії серед російської еміграції більше половини. У відповідь на твердження Ст. Лукіяновича, що революція і УНР сприяли величезному зростанню української інтелігенції, автори листа пишуть: «Ми, які народилися в Україні і там працювали, цього зростання ніяк не помітили. Українська інтелігенція була й залишилася частиною єдиної російської інтелігенції, і вона завжди говорила, думала і писала <...> своєю літературною мовою, яка спільна для всіх племен». Оскільки це стверджувалося в часи, коли вже давно існувала багата література українською мо-

вою, то напрошується висновок про необізнаність і зарозумілість авторів листа.

Є ще один, і то козирний аргумент: «Вважаємо, що діяльність Лукіяновича спрямована проти слов'янства, якому майбутня Росія потрібна як Росія свободи, порядку, законності. З цієї причини белградська Академія наук негативно відповіла на питання про окрему Українську націю і не могла прийняти їхніх посланців і представників (Др. Вербленца та ін.) в Товариство слов'янської взаємності». Як бачимо, не лише в царській Росії громадянськи активним українцям доводилося жити в атмосфері політичних доносів та неприхильності влади.

Якщо ж повернемося до 5-го номера за 1921 рік, то побачимо, що в ньому вміщено ще один матеріал – «Українське питання з російської точки зору» Антонієвича [17]. Сьогодні можемо назву уточнити: «українське питання з російської шовіністичної точки зору», оскільки автора «особливо дивує», звідки взагалі виникло це українське питання. Він повторює горезвісні стереотипи про створення українського народу та українського питання як справу рук антиросійської німецької та австрійської політики, а ще подає ряд тенденційних оцінок, завершуючи статтю твердженням, що загалом не існує ні окремого великоруського, ні малоруського народу, є лише єдиний «руски народ» [17, с. 150].

8-й номер третьої книги відкриває характерна нотатка «Російський привид» за підписом Т. (Мілан Чурчин) [13]. У ній висловлене невідрадне враження від хаосу, який являла собою картина руської еміграції: «Поділилися на сто партій, на царистів і Врангелівців, і Родзянківців, і українців, і більшовиків, провадять битви, сперечаючись і заплутуючи клубок старих питань, племінних і локальних, і не беруть участі в постановці нових, сучасних, загальних і людських» [13, с. 225]. Досить слушне спостереження, а що авторові допису важко зрозуміти сутність отих суперечок навколо «старих питань», так це природно: ті питання мали б вирішуватися на своїй

землі, а не у вигнанні. Натомість саме у вигнанні їх заплутували ще більше, і це бачимо навіть у тих нечисленних матеріалах, що їх подавала «Нова Європа».

Погляди білогвардійської еміграції на українську справу знайшли концентрований вираз у статті М. Родзянка³ «Думи й погляди на майбутнє Росії» де автор повторює свою постійну версію про австрійське походження українського руху, жалкує, що «російські державні органи вчасно не звернули уваги на цей рух, який розумними заходами міг бути обмежений з самого початку, а вступив у боротьбу з ним, коли той уже пустив глибокі корені в суспільстві і коли ця боротьба стала важкою» [8, с. 132]. Здається, Родзянко недооцінював пильності «російських державних органів», які принаймні, починаючи від розгрому Кирило-Мефодіївського братства (1847) та Валуєвського (1863) і Емського (1876) указів вели постійну боротьбу з ним і шляхом заборон, і шляхом репресій. Та чи могла зупинити об'єктивні історичні процеси національного пробудження народів держава, чії діячі мислили категоріями ворожих інтриг і змов – як той-таки Родзянко: «Без сумніву, на моє переконання, сепаратистські устремління малоросійського і ще інших народів у складі російської держави – плід німецького шпигунства» [8, с. 132].

У кн. V, ч. 2 журналу під криптонімом М. К. опубліковано рецензію на книжку, яку видало «Руське народно-просвітницьке товариство» 1922 року в Загребі, – «Книга Т. Шевченка» [19]. Відзначено, що книжка присвячена пам'яті поета Джури Якшича, друга українців і шанувальника

³ Михайло Родзянко (1859–1924) – великий поміщик, нащадок старого козацько-дворянського роду. На відміну від своїх предків, був не тільки позбавлений будь-яких українських сентиментів, а й свою політичну кар'єру прихильника конституційної монархії в «єдиній неділимій» Росії пов'язав із ворожістю до українства, послідовно виступаючи проти нього і як депутат III та IV Державної Думи, і як голова Думи (1911–1917). Його ім'я було символом антиукраїнства.

Шевченкового генія. Видання має три частини: «Вождь народу», «Воскресіння народу» та «Україна і слов'янство». У першій частині надруковано статті шведського літературознавця Альфреда Єнсена та хорватського славіста Йосипа Бадалича, українських письменників і публіцистів, але, на думку рецензента, справжня мета цієї книги не інформативна, не літературно-критична, не вшанування самого Шевченка, а насамперед пропагандистсько-політична. З українського поета роблять політичний символ, навколо його особистості формується ідеологія, яка має дати гасла в політичній боротьбі. Також, на думку рецензента, цю книжку видала та частина еміграції, яка виступає із сепаратистськими ідеями. Іншим слов'янам не слід втручатися в цю боротьбу, але українці й росіяни повинні знайти якусь спільну мову.

Можна зрозуміти таке бажання відсторонитися від політичної актуалізації Шевченка, але це майже ніколи й нікому не вдавалося: він ще за життя став-таки символом українства – з усіма наслідками цього. Недарма виникла формула: «боротьба за Шевченка» – в цій боротьбі брали участь і слов'янофіли, і народовці, і монархісти (включаючи Василя Шульгина), і націоналісти, і більшовики... Своєю оцінкою книжки про Шевченка та її видавців «Нова Європа» теж мимоволі прилучилася хоч і не до боротьби за Шевченка, то до боротьби навколо нього.

У 1924 році «Нова Європа» публікує одну статтю, яка торкається безпосередньо України – «Сучасна Україна» М. Калюжного [5]. Слушно наголошуючи, що з колишніх територій Російської імперії Україна за останніх десять років найбільше постраждала як під час світової війни, так і громадянської, автор проте не засвідчує якоїсь симпатії щодо визвольних змагань українців у ті часи (Центральна Рада, Директорія, Гетьманат згадуються в негативному контексті). Судячи з подальшого матеріалу – про успіхи розбудови країни за більшовицької влади, – М. Калюжний

був щонайменше прихильником нового устрою, пов'язував із ним подальший розквіт української економіки та культури. Саме ця стаття (і, здається, тільки вона) дає високу оцінку найновішим тенденціям українського мистецтва (багато молодих українських поетів і письменників могли б зробити собі ім'я в західноєвропейських літературах, пише Калюжний, а театри та театральні студії за своїм рівнем не відстають від театрів Москви, Берліна та інших європейських міст), згадує літературне угруповання «Плут», таких письменників, як В. Сосюра, М. Хвильовий, режисера Л. Курбаса та його театр «Березіль». Отже, ідеться про початок недовготривалого періоду так званої українізації, позначеного бурхливим піднесенням української національної культури, – періоду, якому поклав край сталінський терор 1930-х років. Шкода, що в пізніших публікаціях «Нової Європи» (і особливо в тематичному номері 1939 року) жодним словом так і не згадано, якою була подальша доля сотень діячів літератури і мистецтва (того ж Хвильового, Курбаса). Масові репресії проти української інтелігенції, «розстріляне відродження», голод 1932–1933-х років було цілком замовчано – з причин, мабуть, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що в результаті призвело до далеко неповної картини «українського питання» на сторінках часопису (з певним перекосом у бік політичної площини дискусій, а щодо культурницьких питань ще переважно обмежене періодом до світової війни), але це не можемо ставити в провину редакції.

Знову звернулася «Нова Європа» до української тематики 1925 року в 5-му номері кн. XII, у якому опублікувала матеріал проф. Миколи Бубнова, колишнього декана історико-філологічного факультету Київського університету, про більшовицькі реформи в галузі вищої освіти, що поставили її під загрозу.

У двох числах журналу 1925 року зі спогадами про події 1917–1919 років у Києві виступає їхній свідок – д-р Олексій

Єлачич, історик, педагог, професор Київського (1917–1919) і Кам'янець-Подільського (1919–1920) університетів, водночас керівник російського департаменту у Генеральному секретаріаті у справах національних меншин УНР, а тепер політичний емігрант, професор філософського факультету в Скоп'є.

Про Центральну Раду він зазначає: «Уряд Ради складався переважно з людей чесних і добропорядних, але без відповідних знань і досвіду, іноді без авторитету, нездатних керувати» [2, с. 133]. Становище її було складним. Російське офіцерство вважало її зрадницькою щодо Росії та напівбільшовицькою, селяни були надто зайняті грабунками панських маєтків, неукраїнська інтелігенція і буржуазія скептично спостерігали за подіями. Далі йде опис звірств більшовицького війська й ЧК.

У другій частині спогадів [3] розповідається про прихід Директорію та прихід добровольців-денікінців. Поведінка більшовиків викликала ненависть у населення, тож Добровольців зустрічали з помпою. Однак їхні репресії проти нелояльних, грабунки, шовіністичні випадки проти українців та євреїв швидко призвели до розчарування. Новий наступ більшовиків – і люди масово тікали в еміграцію. На цьому й закінчуються уривки зі спогадів Олексія Єлачича, але ми з ним ще зустрінемося на сторінках «Нової Європи» через кільканадцять років – він залишиться чи не найоб'єктивнішим у ставленні до українців – з-поміж неукраїнських авторів журналу.

У наступні роки не було якихось помітних виступів з української проблематики на сторінках «Нової Європи», але навесні 1939-го їй присвячено здвоєний номер (ч. 4 і 5, кн. XXXII). Редакція нагадує про свою давню обіцянку, з виконанням якої затрималася через події в Середній Європі. Водночас повідомляється, що матеріали цього випуску виходять окремою брошурою під назвою «Малоруси і

Україна», з етнографічною картою України, гербом Української Республіки та з репродукціями Святої Софії в Києві, галицьких, карпатських і закарпатських церков. Редакція також зазначає, що добір, підготовку та переклад матеріалів їй забезпечили співробітники родом з України – д-р Олексій Єлачич та д-р Володимир Розов, викладач Університету в Загребі. Крім того, використовували Українську Енциклопедію [ідеться про «Українську Загальну Енциклопедію» в 3 томах, видану в 1930–1935 рр. : Львів ; Станіславів ; Коломия. – *О. Д.-П.*] та окремі англомовні статті зі «Слов'янський та східноєвропейський огляд» (*Slavonic and East European Review*).

Посилання на події в Центральній Європі, що ускладнили підготовку українського випуску часопису, – знаменне, адже очевидною була вже загроза нової світової війни. У Європі зростав страх перед агресивною політикою гітлерівської Німеччини, яка вже «проковтнула» Австрію, унаслідок Мюнхенської змови розвалила Чехо-Словаччину, допомогла Угорщині захопити щойно проголошену Закарпатську Україну, шантажувала Польщу, вочевидь, готуючи напад на неї. Усе це кидало тривожне світло на майбутнє слов'янських народів, оскільки нагадувало про давню німецьку експансію на слов'янські землі. Очевидним було також те, що Німеччина використовуватиме й український фактор, намагатиметься так чи інакше колонізувати багаті українські землі, а наявність серед українського руху в Галичині та в європейській еміграції політичних сил, які орієнтувалися на допомогу Німеччини в боротьбі з радянським режимом в Україні і в здобутті незалежності, могло компрометувати – і якоюсь мірою компрометувало – усе українство в очах малообізнаних з ним, зокрема і в очах застрашених німецькою агресією слов'ян.

Тому можна уявити складність завдання, яке стояло перед редакцією «Нової Європи». Шукаючи по можливості широкого і всебічного висвітлення української теми, а водночас не маючи «під рукою» достатнього корпусу належно обізнаної

автури, вона намагалася подати різні точки зору, якось їх збалансовуючи.

Відкривається число журналу своєрідним редакційним зверненням до слов'ян, які можуть покладати надію хіба на свою єдність, але з гіркотою згадується і споконвічний слов'янський розбрат, своєрідним символом якого може бути протистояння поглядів двох братів-українців Василя Шульгина [великоруського монархіста, апологета «єдиної і неділимої Росії». – *О. Д.-П.*] та Олександра Шульгина, українського патріота, діяча Української Народної Республіки, – статті обох подано в журналі. На прикладі України автори звернення говорять про своєрідний слов'янський парадокс: через брак дисципліни та взаємопідтримки, нездатність до організації, вони, прагнучи незалежності, залишаються впродовж століть залежними. Найбільшим прикладом тут можуть бути малоруси – «...народ працьовитий, і вмілий, і обдарований, який ось уже понад тисячу літ служить своїм сусідам <...> досі не зумів створити свою державу, але живе роз'єднаний у кількох державах, часто пригнічуваний і принижуваний гіршими за нього; народ зі старими, культурними й оригінальними здобутками, з багатою писемністю й мистецтвом; який носить різні імена, оскільки свого і найкращого позбувся з упертості – через те, що його захопили інші; народ найбільш руський серед Русів, найбільш слов'янський серед слов'ян... Хто заглибиться в історію Малоросії, хто запізнається ближче з Україною та сусідніми землями, той осягне душу такого слов'янського і такого спорідненого з нами народу, і, може, краще зрозуміє і себе, і свій народ, і все, що у нас і коло нас діється» [14, с. 101–103].

Багатообіцяльний посил! Та як він буде реалізований у самих матеріалах часопису, зважаючи на суперечливість поглядів на українське питання та не завжди доброзичливе ставлення, здається, навіть з боку тих, на чію співпрацю розраховувала редакція?

Отож, звернімося до авторських публікацій.

Першою йде стаття д-ра В. Розова «Мала Росія і Малороси» [10]. Вона мала дати загальні відомості про Україну – географічні, етнографічні, демографічні, природничі, економічні тощо. Вживання терміна *Малоросія* як загальної назви, а *Україна* як частинної зраджує залежність автора від великорусько-слов'янофільської традиції, хоча загалом він демонструє прагнення до об'єктивності, послуговуючись і українськими науковими джерелами. Українську етнографічну територію він розглядає як розлеглу від Карпат до Північного Кавказу, з анклавом на Курщині, Воронезьчині, у Криму, у Білоруській та Молдовській республіках, говорить і про українські поселення в Росії від Середньої Волги до Далекого Сходу та, зрозуміло, про українців у Польщі, Чехії, Словаччині, Мадярщині, Румунії, про заокеанську еміграцію. Загальну кількість українців він визначає в 40 млн осіб, трохи зменшуючи дані «українських статистиків» (44 292 000). У радянській Україні, за даними 1926 року, було 21 719 000 «малоросів» (за термінологією автора), тобто лише близько половини всіх «малоросів», що вкотре засвідчувало трагічну роз'єднаність українського народу між різними державами, а далі маємо характерний парадокс. Згідно з обрахованими демографічними темпами приросту українців 1939 року їх мало б бути понад 28 млн, але насправді, за даними 1938 року, їхня кількість становила 25 135 000. Причину таких втрат автор, напевне, знав, але не назвав: Голодомор 1932–1933 років. Цікаві й інші статистичні дані, наведені в статті В. Розова, особливо якщо порівняти з пізнішою статистикою. Так, великоросів в радянській Україні було 12,9 %, євреїв – 4,7 %, поляків – 1,4 %, решта – близько 3 % разом – німці, румуни, греки, болгари. Росіяни, євреї та поляки жили переважно в містах. Серед учнів професійних шкіл росіян було 20 %, євреїв – 22,5, українців – 50 %, тоді як вони становлять 80 % населення. Автор зауважує, що,

на думку українців, професійні школи мають своєю метою русифікацію України, соціально вивисшуючи неукраїнців [10, с. 105]. Тим паче, що в 1933/1934 навчальному році середню й професійну освіту, зазначає він, переведено здебільшого на російську мову викладання [10, с. 107]. Несприятливо складалася для українців ситуація в освітній сфері і в Польщі – якщо за Австрії, 1911 року, в Галичині було 2420 шкіл з українською мовою викладання, то за Польщі, 1930 року, їх залишилося тільки 150; решту ж переведено на польську мову викладання або вони стали двомовними. Ще гірше становище з українською освітою в Мадярщині, є з нею проблеми і в Чехословаччині.

Можна сказати, що стаття Вл. Розова давала найзагальніше уявлення про український етнос та його становище в тодішньому світі, окреслюючи й деякі проблеми, що впливали з розшматованості українських земель серед чужих держав, хоч і не акцентуючи відповідних мотивів.

Статтю доповнювала репродукція етнографічної карти України В. Кубійовича – М. Кулуцького з Української загальної енциклопедії. Автор послуговувався окремими даними із цієї енциклопедії, хоча новіші дані мав брати з інших джерел, зокрема радянських.

Якщо ця оповідь про малорусів як етнос витримана в позірно об'єктивних тонах, то наступна стаття д-ра Вл. Розова – «Малороси і українці» [21] зраджує його цілковиту залежність від російської централістської історіографічної традиції та теорії «єдиного русского народа», а присутніше кажучи – «єдиной неделимой России». Термін «українці» він не вважає самоназвою народу – мовляв, його нав'язували сепаратисти, тоді як властива назва народу – «малороси»; йому ніби невідомо, що народ цієї книжної назви не вживав, що її первісне значення втрачено і що ще з ХІХ ст. українці сприймали її в мові петербурзької бюрократії як образливу, як знак неповноцінності та підпорядкованості. Формування

«малоруської нації» він відносить до кінця XVI ст. (!), коли землі давньої «Руської Держави» (певно, Київської Русі) були поділені між Московією, Литвою і Польщею [21, с. 110]. Власне, на землях, що припали Польщі внаслідок відриву від «общерусскости», і постала «малоруська нація», а до того часу жодних слідів її не було «ні в мові, ні в політичному житті» [21, с. 109]. Тобто, виходить, не було ні тієї народної мови, яка жила, у веснянках, колядках, народних піснях; ні давно доведеного впливу народної мови на мову літописів, ні історичної ролі Галицько-Волинського князівства, ні українського козацтва.

Відповідно виникнення «малоруської нації» було немовби свого роду помилкою історії, і сама малоруська нація в подальшому прагнула будь-що цю помилку виправити й відновити загальноруську єдність. У цьому зв'язку д-р Вл. Розов не погоджується з думкою «українських, як також і багатьох російських істориків», які стверджують, що за часів Хмельницького «Мала Русія» вступила у свого роду федерацію з Московією, забезпечивши собі широку автономію, яку Москва потім порушила. Москва мала право це зробити, оскільки жодних гарантій не давала. Не можна докоряти їй і тим, що вона зрадила Україну, віддавши правобережну половину її Польщі за Андрусівським договором, адже тоді «Москва не мала необхідної сили, щоб *визволити* [курсив наш. – О. Д.-П.] всю Україну» [21, с. 112]. Характерна стилістика «визволення» перенесена з ХХ в XVII ст.

Політика Петра I щодо України виправдовується тим, що тоді в усіх європейських землях поставали централізовані бюрократичні держави [21, с. 112]. Однак Петроград (знову перенесення ХХ у XVIII ст.!) двічі (у 1727 і 1744 рр.) дозволяв поновити посаду гетьмана. Якими стали повноваження гетьмана – ні слова. Ні слова й про те, чим керувалася Катерина II у своїй політиці щодо України, – а ще Сергій Соловйов у своїй «Истории России» навів промовисті

документи про те, як вона боялася духу української інакшості і впливу на Росію духу козацької вольниці. Не диво, що зруйнування Запорозької Січі не викликає у д-ра Вл. Розова жодних негативних емоцій (на відміну від ставлення багатьох російських мислителів), але все-таки дивно, ще він не помітив закріпачення України Катериною II – події, яка так багато важила в долі українського народу і про яку він склав пісню:

Катерино, вража бабо,
Що ти наробила?
Степ широкий, край веселий
Ти занапастила.

Для д-ра Вл. Розова це не важливо. Натомість надзвичайно важливо, що імператриця дарувала вірнопідданій частині козацької старшини права російського дворянства, і ціле гроно тих, кого Шевченко назвав «славних прадідів великих правнуками поганими» й «дядьками отечества чужого», сприяли потузі й славі імперії на шкоду своєму народові. Відродження українського національного руху в XIX ст. д-р Вл. Розов пояснює виключно впливом «німецького романтизму», «німецької філософії та літератури» [21, с. 113], ігноруючи незгаслі автономістські настрої та об'єктивну потребу в збереженні історичної пам'яті та утвердженні рідної мови, розвитку літератури рідною мовою. «Великоруська література радо привітала молоду малоруську сестру» [21, с. 109], – стверджує автор. Якби він звернувся до фактів, ознайомився з публікаціями російських газет і журналів 30–40-х років XIX ст., він побачив би зовсім іншу картину: прихильники української літератури були в меншості, а Белінський дозволяв собі абсолютно цинічні судження про неї та, зокрема, про того, кого д-р Вл. Розов називає «геніальним», – Шевченка.

Прихильне ставлення до української літератури утвердилося тільки в 60-х роках в передових колах російської громадськості, але ніколи не стало однозначно панівним.

Далекий від істини д-р Вл. Розов і тоді, коли запевняє читачів, що цей український рух не мав ані крихти чогось революційного. Не менш дивну версію подає автор також щодо Кирило-Мефодіївського братства. Він зовсім оминає принципово важливу тему докорінної відмінності ідеології кирило-мефодіївців як від австрофільського панславізму, так і від російського слов'янофільства. І вже зовсім анекдотичним є повідомлення д-ра Вл. Розова про те, що кирило-мефодіївців заарештовано й покарано «на вимогу Австрії» [21, с. 114].

Утім, автор у всьому, що стосується України, шукає (і успішно знаходить!) як не австрійський, то німецький, як не німецький, то польський слід – або й усі три разом. Бо звідки б інакше в українців могла взятися думка про те, що вони – народ, рівний з іншими народами і вартий мати власне історичне існування? Тим-то й визвольний рух, який призвів до національної революції 1917–1920 років, розпочався, за д-ром Вл. Розовим, з того, що Австрія, готуючись до війни, почала шукати шляхів послаблення Росії, інспіруючи «реорганізацію українства», і знайшли агента в особі професора Михайла Грушевського [21, с. 117]. Він і запровадив термін «Україна». Визначаючи талант, ерудицію та організаторські здібності Грушевського, д-р Вл. Розов, однак, замість розглянути по суті його погляди й діяльність, приписує йому – звісно ж, не посилаючись на джерела, – думки, прямо суперечні його світогляду або й просто кумедні: наприклад про необхідність звести китайський мур між Україною і Росією, про недопущення російських ремісників для відновлення й прикрашання Києва, але на цьому фантазія д-ра Вл. Розова не зупиняється, і він повідомляє довірливим читачам, що Грушевський став у радянські часи «найвпливовішим професором» Харківського університету, з якого нібито «розпеченою мітлою вимітали російських професорів і російський дух» [21, с. 125]. Те, що Грушевський не мав жодного стосунку до Харківського університету і

працював в Академії наук у Києві, тут мало важить. Дісталоя й Академії наук, яка, порядком «відгуку на Меттерніхові державні ідеї», заходила ся створювати «українську» (звичайно, в лапках) мову – «потворну» мову [21, с. 120], якої – це достеменно д-ру Вл. Розову відомо – «малоруський народ» не приймав, а Петлюра навіть видав декрет про смертну кару для «кожного, хто наважиться говорити про бажаність федерації з Росією» [21, с. 120]. Неймовірно, але було ж коло людей, серед яких могли продукуватися й жити такі байки. Смішно, але й сумно: адже в Європі так мало знали про Україну й могли дослухатися до таких «свідчень».

Цілком у душі антиукраїнської тенденційності витримана й невеличка статейка д-ра Вл. Розова «Русини в Югославії». Дивно, що редакція часопису не знайшла автора з-поміж самих русинів, а задовольнилася дописом малообізнаної в цій темі людини, яка мусила зізнатися, що свій мінімум відомостей збрала «на швидку руку», тоді як «годилося, щоб хтось, хто краще знає, написав більше» [11, с. 184]. Такі люди, без сумніву, були. Натомість д-р Вл. Розов обмежився тим, що назвав кілька фактів про початки освітньої роботи серед русинів, а потім із неприхованим жалем визнав, що на зміну русофільським ідеям почали приходити українські, і український рух «поступово витісняє, принаймні серед інтелектуалів, старе ім'я “Русин” і слово “руски”» [11, с. 184]. Справді, 1920-і й особливо 1930-і роки були періодом активізації в Сербії та Хорватії української культурної діяльності, початок якій дали ще раніше Володимир Гнатюк та Федір Вовк, приїжджаючи і збираючи етнографічні матеріали та записуючи пісні народною мовою, періодом створення низки просвітницьких організацій; зрештою, відомий релігійний і культурний діяч Гавриїл Костельних створив літературний варіант місцевої говірки, орієнтований на зближення із загальноукраїнською літературною мовою, який виявився життєздатним, але це не входило в коло інтересів автора статті.

Порівняно менше заполітизована наступна стаття д-ра Вл. Розова – «Малоросійська (українська) література» [22]. Цей стислий огляд історії української літератури не справляє враження знайомства з першоджерелами, написаний, найвірогідніше, за відомостями з других і третіх рук, що не було б якоюсь бідою (ураховуючи жанр короткого загального огляду), коли б не численні фактичні помилки та оминання багатьох важливих явищ. Не згадано Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника; в українській літературі радянської доби – Миколу Хвильового, Миколу Куліша, Павла Тичину, Миколу Бажана, а за кожним із цих імен – важливі здобутки й естетичні тенденції, що підносили рівень української літератури, розвивали й удосконалювали літературну мову. Судячи з усього, д-р Вл. Розов просто не знав цього, але, напевне, знав про репресії більшовицької влади проти української літератури, про винищення нею сотень літераторів-«націоналістів» (як і науковців), про політику русифікації та пряме втручання більшовицького керівництва в мовні справи – у напрямку викорінення «полонізмів», «галицизмів», «діалектизмів», «застарілих слів» тощо і заміни їх русизмами. Про це він не говорить, але висловлює надію, що «...самі собою відпадуть крайнощі українського шовінізму (!), а штучний і полонізований діалект поступиться місцем у літературі й науці живій народній мові, мові Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Куліша і Драгоманова» [22, с. 193]. Досить дивна постановка питання. Жива народна мова як була, так і залишалася основою української літературної. Не зрозуміло, де автор побачив «штучний і полонізований діалект».

Суперечливе враження справляє і стаття Петра Митропана «Щоденник Т. Г. Шевченка». Зрозуміле й доречне бажання редакції звернутися до постаті Шевченка, адже це був 1939 рік, коли не лише в Україні та в усьому Радянському Союзі, а й у всіх слов'янських країнах, у тому числі й тодішній Югославії, широко відзначали 135-ту річницю від дня народження

великого українського поета. На той час у Сербії, Словенії й Хорватії багато його творів були відомі в перекладах; ще з половини ХІХ ст., а тим більше в 1920-му друкувалися в газетах і часописах статті про нього, критичні нариси та дослідження. Тож логічно було б, якби редакція звернулася, скажімо, до когось із сербських поетів, літературознавців, перекладачів (до речі, ще раніше, на вечорі в Белграді 15 березня 1931 року, присвяченому 70-річчю з дня смерті Шевченка, із словом про українського поета виступив Браніслав Нушич).

Петро Митропан пише про Шевченка з великим пієтетом, але навряд чи з таким само великим розумінням сутності його творчості та його ролі в становленні самоусвідомлення українського народу, у його визвольній, боротьбі. Слушно відкидаючи легенду про «шовінізм» Шевченка й запевняючи, що він мав друзів серед росіян і відгукувався про них тепло і з любов'ю (а хто ж коли це заперечував і хто приписував Шевченкові шовінізм, крім шовіністів російських?), він навіть робить висновок, що «Шевченко культурно належав Росії» [7, с. 195].

У наступному розділі подано написані на прохання редакції статті двох відомих політичних діячів-емігрантів – Василя і Олександра Шульгиних. Їхній публікації передуює вступ того-таки д-ра Вл. Розова «Василь і Олександр Шульгини – брати-противники». Василь Шульгин (1878–1976) – монархіст, а потім, як прихильник «единой неделимой России», один із творців білогвардійської Добровольчої армії, співробітник Денікіна і Врангеля, пізніше примирився з більшовиками, у 1925–1926 роках відвідував СРСР, але повернувся до Югославії; 1945 року був заарештований радянськими органами й вивезений до Москви, після звільнення з ув'язнення (1956) жив у Володимирі (Владимири); радянська преса популяризувала листи Василя Шульгина до російської еміграції, у яких він закликав її примиритися з радянською владою, бо вона не тільки не знищила Росії, а, навпаки, врятувала й розшири-

ла її. У 1979 році вийшла його книжка «Годы. Воспоминания бывшего члена Государственной думы».

Олександр Шульгин (1889–1960) – активний учасник Петербурзької української громади, один із організаторів Української партії соціалістів-федералістів, а потім діяч Центральної Ради, дипломат, керівник делегації Української Народної Республіки на Паризькій Міровій конференції 1919 року та на першій асамблеї Ліги Націй у Женеві (1920); жив у Празі, Парижі, займався політичною і науковою діяльністю, під час німецької окупації Франції був заарештований. Ініціатор і віце-президент Міжнародної вільної академії в Парижі (1952–1960), яка об'єднувала вчених різних націй у вигнанні.

Така різна доля двох братів. Як, до речі, і багатьох інших членів великого українського роду Шульгиних.

У короткій передмові д-р Вл. Розов не приховує своєї симпатії до Василя Шульгина за його «сміливу боротьбу з більшовиками й українськими сепаратистами», натомість Олександра Шульгина характеризує як одного з «найнеприємніших українських сепаратистів» [9, с. 128].

Лист Василя Шульгина зводиться до розповіді про свій родовід та тези про те, що український рух складається з «руських родом»: «Кожен Українець є колишній Рус». Сам же він не зрікся і не зречеться свого руського імені.

Стаття Олександра Шульгина має назву «Про політичне відродження українського народу». Як активний учасник національно-визвольного руху він показує його розмах, нагадує, що новостворену Українську Народну Республіку визнала більшість держав Європи, але за умов викликаної Першою світовою війною анархії вона не змогла протистояти червоній Москві, яка через Україну хотіла прокласти шлях до «червоної мадярської диктатури Бела Куна і перенести вогонь революції в Європу. Тоді, в роки 1919–1921, Україна своїм тілом захистила Європу від більшовицької навали: Москва перемогла Україну, але Європа була врятована» [16, с. 132],

проте спротив України тривав, і це – як і спротив народів Кавказу, Туркестану, Білорусії і Сибіру – змусило більшовиків змінити національну політику, надати їм формальну державність у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік, перейти від брутальної русифікації до формування національних партійних і радянських кадрів (так звана коренізація, в Україні – «українізація»). Водночас тривала й посилювалася боротьба проти «націонал-ухильництва», оскільки більшовицька партія в національно-культурному розвитку республік бачила загрозу все того-таки сепаратизму, привид якого переслідував московських володарів будь-якого кольору. Тож більшовицький режим знову і знову вдається до терору. Тут Олександр Шульгин звертається до позиції російської еміграції (її більшої частини, що сповідує ідеал «єдиної неділимої Росії») і дивується: вона й досі не визнає існування українського народу, яке вже визнали і Москва, і Варшава! Народ цей і далі прагнутиме своєї самостійності; «єдність Радянського Союзу тримається на репресіях і терорі», а за цих умов ті емігранти, які загалом «безоглядно ненавидять, більшовиків», все одно «готові підтримувати зовнішню політику Литвинова і товаришів» [16, с. 136], тобто існування імперії вже в її радянській формі.

Значну частину статті Олександр Шульгин присвятив історичним зв'язкам України з південними слов'янами.

У наступній рубриці «Україна і Росія» опубліковано дві статті Дмитра Дорошенка – нащадка старого і славного козацького роду, історика, політичного діяча, міністра закордонних справ України за часів гетьмана Скоропадського, одного з найвідоміших представників української еміграції. Редакція подала коротку інформацію про нього, досить прихильну, але мусила закінчити її характерним запевненням: він, мовляв, не належить до українських сепаратистів і шовіністів, ніколи не виступав проти російської культури і росіян. Уже сама необхідність таких застережень засвідчує владу

стереотипів в уявленнях про українських національних діячів. Пікантність ще й тому, що означення «сепаратизм» і «шовінізм» поставлені в один ряд, тоді як Дмитро Дорошенко, далекий від будь-якого шовінізму або ворожості до російської культури чи росіян, саме й був яскравим «сепаратистом».

І перша надрукована тут стаття Д. Дорошенка («Український національний рух») саме й засвідчує його принциповий «сепаратизм», тобто відданість ідеї політичної і державної незалежності України. Для початку автор нагадує, що серби й хорвати не тільки мали нагоду пізнавати Україну ще із середини XVII ст., за гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Виговського, тобто тоді, коли Україна боролася за незалежність, а й «вступали в регулярне українське військо» [18, с. 140]. У кінці XVII та на початку XVIII ст. численні південнослов'янські емігранти (Думитрашки-Раїчі, Марковичі, Вукотичі, Милорадовичі, Славуї-Требинські, Депрерадовичі та ін.) входили до складу козацької знаті, ставали адміністративними й культурними діячами [18, с. 140]. У XIX ст. серби й хорвати знайомляться з новою українською літературою, перекладають твори Шевченка, Марка Вовчка, Стороженка та інших письменників. Важливо, щоб наші народи знали одні одних не з чужих слів, а так, як вони самі себе розуміють, але також і на основі наукового вивчення їхньої історії.

Отож, посилаючись на найновіші наукові дані – археології, історії та лінгвістики, Дмитро Дорошенко коротко викладає свій погляд на історію слов'ян та боротьбу українського народу за своє національне буття. Наголошує, що слов'янські племена, які жили у верхньому Подніпров'ї навколо Прип'яті, вже в XIX ст. ділилися на три групи, давши початок трьом східнослов'янським народам – українцям, білорусам і росіянам. Перша держава східнослов'янських племен – Київська Русь – виникла на території нинішньої України. Поступово влада Київської Русі поширюється на Північ, і в

XII ст. формується «наймолодша східнослов'янська гілка», – то і є «великороси», а «татарська навала поглибила розділення між Руссю-Україною і північною Руссю» [18, с. 142]. Отже, Дмитро Дорошенко заперечує великодержавницьку версію про пізне походження українського народу в XIX–XV ст. нібито під польським впливом.

Коротко зупинившись на боротьбі українського козацтва проти турецьких і татарських нападників та проти ополячення-окаатоличення, Дмитро Дорошенко зауважує, що Богдан Хмельницький, який очолив грандіозне народне повстання, змушений був прийняти протекторат у російського царя. Вирішальним чинником тут стала віра. «Єдине, що тоді пов'язувало Українців і Московитів, була православна віра», – каже він. Однак тут же наголошує: «Але й у самому розумінні віри, в організації Церкви, в самих обрядах відчувалися великі відмінності. У другій же сфері – в політиці, культурі, у звичаях – панувала цілковита протилежність» [18, с. 143].

Далі Дмитро Дорошенко говорить про те, що Переяславська угода 1654 року не принесла добра Україні. Після тяжкої і тривалої боротьби Росія і Польща поділили у країну між собою по Дніпру, не рахуючись із бажаннями українців. Україна втратила свій освічений стан, який на Правобережжі був полонізований, а на Лівобережжі русифікований, але народна культура жила, жила народна поезія, народна мова, і вони стали основою нового відродження в добу європейського і слов'янського романтизму. Український рух спершу мав суто культурницький характер, але царат, усіляко утискуючи його, таким чином сам штовхав його до сепаратистських замірів. Зрештою, «українська молодь масово йшла до революційних організацій, і весь рух набув характеру політичного і соціального радикалізму» [18, с. 144]. «Російське суспільство, – каже Дмитро Дорошенко, – не оцінило належно потенційну силу українського руху, глибоко закоріненого в самій народній душі» [18, с. 145], але внаслідок

революції 1917 року Тимчасовий уряд змушений був обіцяти Україні автономію і визнав тимчасову українську владу – Генеральний Секретаріат. Після більшовицького перевороту в Києві проголошено самостійність України. Це було «органічне завершення тисячолітнього процесу української історії...» [18, с. 145].

Редакція часопису подала ще одну статтю Дмитра Дорошенка, передруковану, за словами редакції, зі «Східнослов'янського та східноєвропейського огляду» *East Slavonic and East European Review*. Вона присвячена Михайлу Драгоманову і, певно, не випадково зацікавила «Нову Європу», адже Драгоманов – та постать, якої не можна обминути в обговоренні і українських, і взагалі слов'янських справ. Дмитра Дорошенка вважали за одного з тих, хто розвивав ідеї Драгоманова за нових історичних умов. Тож у своїй статті він, розповівши про наукову працю Драгоманова в галузі історії, етнографії, фольклористики, славістики, про його політичні ідеї та публіцистику, спрямовану на викриття російського самодержавства, означив головний його внесок в українській рух: переорієнтацію його на громадянський масштаб, на еволюційну суспільну перспективу, на боротьбу за політичні свободи й федералізм, який він – що важливо і що не завжди враховувалося – розумів не у формально-адміністративному плані, на рівні лише державного устрою, а як земське самоврядування, що розв'яже ініціативу народу. Вплив Драгоманова наприкінці ХІХ ст. був величезний, і не лише в Україні, а й у Росії, Болгарії та інших слов'янських країнах; знали й шанували його в наукових колах усієї Європи, але на початку ХХ ст. молодше покоління українців почасти відходило від драгоманівських ідей; багато кого не задовольняла відсутність у Драгоманова прямих вимог національної незалежності, державності України. Дмитро Дорошенко не називає головного оскаржувача «драгоманівщини» – Дмитра Донцова, але нагадує, що за реальних обставин того часу не лише Драгоманов, а й ніхто з

його покоління про практичне здійснення незалежності не міг мріяти, натомість Драгоманов «був тим, хто зрозумів, чим ту незалежність можна здобути і зберегти; зрозумів, що для того потрібні всі творчі сили самого народу» [1, с. 149].

Обидві статті Дмитра Дорошенка, особливо тематично ширша перша, виводили тему, запропоновану «Новою Європою» для обговорення, за межі традиційних стереотипів та упереджень, на поважний науковий рівень, з урахуванням історичної перспективи.

Стаття д-ра Олексія Єлачича «Як вирішувалося питання меншин в Україні (1917–1918)» присвячена спробам застосування в УНР національно-персональної автономії, ідею якої розробили австрійські соціал-демократи Карл Реннер і Отто Бауер, але яка ніде й ніколи не була реалізована, так що український досвід був єдиним і тим більше цікавим. Автор – Олексій Єлачич – історик, педагог, літературознавець; закінчив історико-філософський факультет у Петербурзі (1914), був у ньому доцентом (1914–1917), у 1917–1919 – професор Київського університету. Водночас був державним чиновником УНР – начальником відділу з упровадження автономії в так званому Міністерстві з великоруських питань. Про свій досвід роботи в цьому міністерстві та про зусилля української влади закласти законодавчі основи міжнаціональних відносин він і розповів у своїй статті. Керував усією справою Генеральний секретар з міжнародних відносин Олександр Шульгин. Йому були підпорядковані секретарі з питань великорусів, євреїв, поляків. Готувався «Закон про національно-персональну автономію», який передбачав рівноправність усіх громадян України незалежно від національності та скликання їхніх національних зборів. Крім великорусів, поляків і євреїв, у «Законі...» названо румунів, німців, татар, білорусів, болгар, чехів, сербів і греків, а також передбачено всіх, чия чисельність складатиме не менше десяти тисяч громадян України. Найбільшу

організованість і енергію у справі здобуття національно-персональної автономії виявляли євреї, які встигли провести деякі окремі закони для себе. Найскладнішими були справи з великоросами, які їм доводилося полагоджувати Єлачичу та його колегам. По-перше, у великороси записувалося багато зрусифікованих українців (до речі, виникала колізія із самим означенням «великорос» – росіяни хотіли називатися «руськими», що, зрештою, і вдалося узгодити). По-друге, в Україні по закінченні Світової війни залишалися тисячі солдатів-росіян, які не могли повернутися додому й бідували – допомогти їм було нелегко як через малі матеріальні можливості, так і через байдужість або зневагу, вважає автор, націоналістично налаштованих політиків. Зрештою, усі проблеми так і залишилися нерозв'язаними: саме тоді, коли Грушевський мав підписати «Закон про національно-персональну автономію», стався переворот Скоропадського. Закон було відхилено, меншинні міністерства ліквідовано. За часів Директорії відновлено тільки єврейське міністерство, але невдовзі євреї стали жертвами громадянської війни.

Слід усе-таки об'єктивно оцінити зусилля української влади, адже в її розпорядженні виявилось менше двох років і лише кілька мирних місяців – тривала громадянська війна, Київ окупували то білогвардійці Денікіна, то червоні війська Муравйова, але очевидним було бажання Грушевського та його колег з української демократії будувати міжнаціональні відносини на засадах справедливості. «Закон про національно-персональну автономію» був першим і тоді єдиним у Європі. І не вина керівництва УНР, що до його реалізації не дійшло.

Зі «Слов'янського та східноєвропейського огляду» *The Slavonic and East European Review* передруковано й давнішу (1935 та 1936 рр.) статтю молодого українського історика Миколи Андрусика «Український рух у Галичині». Редакційна передмова застерігає, що автор тенденційно применшує

заслуги «русофілів» в обороні національних прав галицьких русинів і водночас замовчує зв'язки «рутенців» та українців з австрійською адміністрацією. Застереження це важливе швидше для розуміння позиції редакції, ніж тих процесів, що відбувалися в Галичині. Під «русофільством» тут мається на увазі те явище, яке увійшло в історію України під адекватнішою назвою «москвофільство» й відоме своєю залежністю від прямої підтримки царської Росії. Реакційну роль москвофільства переконливо показали ще Михайло Драгоманов та Іван Франко. Андрусякові можна було б зробити якраз протилежний закид: про це він саме й не сказав, певно, уникаючи політичних наголосів. Його стаття взагалі мала швидше фактографічний характер, і за хронологією подій та потоком прізвищ часом губляться лінії історичного розвитку. Утім, фактографічна насиченість статті мала свої переваги – показувала поступове наростання українського руху в Галичині, який, протестно реагуючи на заборонні дії австрійської влади (що під тиском поляків обмежувала українців) та на репресії російської влади проти українців Наддніпрянщини, поступово політично радикалізувався. Світова війна найтрагічнішим чином позначилася на становищі українців Галичини. Її територією проходили фронти найкривавіших боїв з усіма наслідками для мирного населення. Спалені села, пограбовані домівки, десятки тисяч біженців. Російські війська вважали галицьких селян потенційними австрійськими агентами, австрійські війська – російськими агентами. Прихід російських військ у Галичину супроводжувався ліквідацією українських культурних установ, нагінками на українську мову, депортацією греко-католицького кліру, зокрема й митрополита Андрея Шептицького. Якби М. Андрусак у своїй статті розповів про це, можна було б легше зрозуміти, чому симпатії багатьох галичан аж ніяк не схилилися в бік Росії і чому не лише окремі галицькі політики співпрацювали з австрійською владою, а й

виник досить масовий січовий рух, що захопив ідеалістичну молодь. Однак і надії на Австрію були ілюзією. Зрештою, після революції в Росії та після розвалу Австро-Угорської імперії український рух вилився у створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), яка об'єдналася з УНР. Доля обох була трагічною, але на цьому національна боротьба галичан не припинилася – вона тривала в інших формах. Та це вже виходило за межі статті М. Андрусяка. Шкода, що надзвичайно важливий період 1920–1930-х років, коли народжувалися нові ідеології та нові форми боротьби, коли розвиток ситуації в Західній Україні значною мірою залежав від подій у Радянській Україні і, навпаки, більшовицька влада в Україні уважно стежила за ситуацією в «польській» частині України й робила свої висновки (переважно в сенсі посилення боротьби з «українським буржуазним націоналізмом»), шкода, що цей період, позначений і наростанням загрози Другої світової війни, не знайшов висвітлення на сторінках «Нової Європи». Хоча важливість цієї теми усвідомлювалася, і частки її заторкнуто в невеличкій, небагатій на інформацію статті «Українці і Малороси в Польщі», підписаній криптонімом *j.d.* (утім, на авторство прозора вказують і запозичення із статті д-ра Вл. Розова «Мала Росія і Малороси», і характерне для нього тенденційне розрізнення «українців» і «малоросів»). Навівши дані про колонізацію Східної Галичини (як мовну, так і демографічну – шляхом переселення з польської «глибинки»), автор коротко оповідає про зміни в політичній самоорганізації українців та про виникнення підпільних організацій терористичного характеру внаслідок безперспективності мирних форм боротьби, як і посилення німецької орієнтації серед українських націоналістів. Однак чи не більше його зачіпає польська політика «дерусифікації» «колишніх російських земель» (так названо давні українські землі – Холмщину і Волинь), яка, мовляв, здійснюється з допомогою петлюрівців. За цією версією, Польща проводила

подвійну політику: у Східній Галичині полонізувала українців, але українізувала «колишні російські землі» (!). До речі, ні в цій, ні в інших публікаціях не згадано про те, що Польща не виконала ухвал Мірової Конференції від 26 травня 1919 року та пункту Мірового договору в Севрі про автономний статус Східної (української) Галичини.

Д-ру Олексію Єлачичу належить стаття «Підкарпатська Русь». Редакція знову мусила визнати, що не змогла знайти авторів з-поміж самих прикарпатців або дослідників Прикарпаття і звернулася до свого співробітника. Д-р Єлачич зазначив, що ґрунтується на поглядах професора Петербурзького університету О. Л. Петрова – «найбільшого знавця карпаторуської історії». Олексій Петров (до речі, член Наукового товариства імені Шевченка у Львові) – автор багатьох праць з історії, церковного життя та етнографії Закарпаття. Він, зокрема, заперечив фантастичні уявлення про якусь державну самостійність Закарпатської Русі в середні віки, але водночас говорив про закарпатських русинів як окрему гілку східного слов'янства. У статті д-ра Єлачича розказано про вперту боротьбу русинів проти мадяризації, про тяжке соціально-економічне становище, яке їх змушувало емігрувати за океан, про трагічні наслідки Світової війни, яка сплюндрувала Закарпаття. Однак є в статті й прикрі неточності та упущення, зумовлені, напевне, обмеженістю джерел, використаних автором. Так, зі статті складається враження про однобічну орієнтацію освічених русинів на Росію, та й взагалі про відсутність історичних зв'язків з Україною, зокрема Галичиною. Це не зовсім так. З другої половини X ст. Закарпаття перебувало у сфері впливу Київської Русі, і сама назва «Русь» закріпилася за Закарпаттям після походу Володимира Великого на білих хорватів (можливо, первісна назва місцевих племен). У XVII–XVIII ст. на Закарпатті вживалися богослужбові книги київського та львівського друку, релігійна література розвивалася під

впливом українського бароко. Видатний релігійний полеміст Михайло Андрелла пише живою народною мовою, її струмисько виразно присутній і в рукописному письменстві того часу, і в «Гуклівському літописі». Елементи народної мови є і в трагедійних віршах Василя Довговида, члена Угорської академії наук у Будапешті, який свої філософські праці писав латиною та угорською мовою. Греко-католицький священник Михайло Лучкай (Поп), автор праць «Історія карпато-руського народу» та «Грамматика слов'яно-руська» «*Historia Carpatho-Ruthenorum*» та «*Grammatika Slavo-Ruthena*», в останній дав перший опис народної говірки зі зразками прислів'їв і пісень, хоч і гадав, що літературною мовою Закарпаття має лишатися церковно-слов'янська, яку він уважав старшою формою закарпатського говору.

Карпаторуські діячі мали постійні зв'язки з Галичиною: Петро Лодій та Іван Земанчик були професорами Львівського університету; видатний освітній діяч, педагог і лікар Іван Орлай, перш ніж потрапити до Петербурга, а потім Ніжина та Одеси, навчався у Львові й Пешті. Це – на доповнення до того списку видатних уродженців Закарпаття, що зробили внесок у російську й українську культуру, який навів д-р Єлачич.

Важко погодитися з тим, як подано у статті д-ра Єлачича важливу історичну подію, що мала міжнародний резонанс: проголошення Карпатської України.

Їй відведено всього три коротенькі фрази небезсумнівного змісту: у вересні 1938 року «створена окрема державка під захистом Німеччини, на чолі з Волошиним, уніатським священником і палким українцем, який проголосив Карпатську Русь “Україною”. Столицею тієї державки став Хуст, але невдовзі нею оволоділа Мадярщина» [4, с. 176]. Виходить, що «державка» виникла випадково. Тим часом насправді творення Карпатської України мало свою тривалу передісторію. Ще наприкінці XIX ст. в Закарпатті посилюється український вплив. У 1875–1876 роках тут двічі побував

Михайло Драгоманов, який перейнявся долею «зраненого брата». Від 1890-х років про закарпатську проблематику пишуть І. Франко (історія літератури), В. Гнатюк (етнографія), Ф. Вовк (антропологія), С. Томашівський (історія і статистика), І. Верхратський (діалектологія). Під їхнім впливом дужчає українська культурна орієнтація місцевих діячів. У виданнях Наукового товариства імені Шевченка у Львові публікуюся історик Ю. Жаткович, дослідник літератури Г. Стрипський. У 1907 році Августин Волошин друкує угорською мовою «Граматику малоруської мови». На початку ХХ ст. народовецький (проукраїнський) рух набирає політичного характеру. У 1918 році та на початку 1919-го, під впливом самовизначення Галичини, народні з'їзди в Любовні, Сваляві, Сиготі, Хусті висловлюються за приєднання до УНР та надсилають делегатів до УНРади в Станіславі та на Трудовий Конгрес до Києва. Натомість Ужгородська народна рада висловила за лояльність до Угорщини, а Пряшівська, вже після окупації чехами, – за входження до Чехословаччини (див.: В. Маркусь – ст. *Закарпаття* в Енциклопедії Українознавства, т. 2, с. 720). У 1920–1930-х роках, коли Закарпаття перебувало у складі Чехословаччини, український рух набирає нового розмаху. На чолі його, крім А. Волошина, стояли С. Клочурак, А. Штефан, брати М. і Ю. Бращайки, Ю. і Ф. Ренаї; брали участь у ньому і галичани В. Бірчак, В. Пачовський, І. Панькевич та ін. Так що ідея Карпатської України виникла не на голому місці й не була вигадкою Августина Волошина. Потребує уточнення й теза статті д-ра О. Єлачича про підтримку Карпатської України Німеччиною. Певно, гітлерівська Німеччина була зацікавлена в розчленуванні Чехо-Словаччини, але саме за угодою між міністрами закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропом та Італії графом Г. Чіано («Віденський арбітраж») південна частина Закарпаття відійшла до Угорщини, а наступна кривава ліквідація Карпатської України угорськими

військами здійснена була, звичайно ж, за згодою Гітлера – як віддяка своєму васалові.

Ще одна стаття в «Новій Європі» присвячена Закарпаттю – «Карпаторуське церковне мистецтво» Всеволода Шаганьова, археолога, дослідника Закарпаття. Автор обговорює особливості «карпаторуського православ'я» («руська віра») та впровадження унії. Що ж до церков, то старих, каже він, збереглося мало (хіба кілька з уцілілих мають вік понад двісті років). Більшість споруджена в другій половині XVIII – першій половині XIX ст., тобто в добу панування унії. Особливістю закарпатських церков автор вважає наявність на іконах та самих будовах численних написів різного характеру, що дають цікавий матеріал для історика. На жаль, нічого не сказано про те, чи являють ці церкви цінність естетичну. Здається, автор не схильний надавати їм такого значення. Принаймні про ранні (певно, православні) церкви сказано тільки, що вони «були бідні, на правду вбогі» [25, с. 179], але сучасні дослідники дерев'яної архітектури Карпат і Закарпаття знаходять у цих скромних «примітивних» церквах своєрідну красу й мистецьку гармонію, почуття співмірності й смаку.

Є в цьому числі «Нової Європи» матеріал, що особливо виразно показує, як нелегко було редакції втримати рівновагу між бажанням об'єктивності й залежністю від стереотипів свого середовища: «Україна і більшовики». Цей матеріал підписано двома прізвищами: «І. Мазепа і др. Влад. Розов». Поєднання досить несподіване, адже Ісаак Мазепа (1984 –1952) – один із лідерів УСДРП (Української соціал-демократичної робітничої партії), у 1919 –1920 роках – голова уряду УНР, від 1920 – на еміграції в Чехо-Словаччині, Німеччині. У пізніші час, після Другої світової війни, – один із організаторів Української Національної Ради; автор книжок – «Большевизм і окупація України» (1922), «Україна в огні і бурі революції» (3 томи, 1941), «Підстави нашої політики» (2 томи, 1946). Погляди д-ра Вл. Розова ми вже бачили. Симбіоз досить

неприродний, але все пояснюється просто. Маємо не виступ двох авторів, а критичний погляд д-ра Вл. Розова на давню статтю І. Мазепи в журналі «Славістичний огляд» *The Slavonic Review* за січень 1934-го року! – хоч, здавалося б, логічніше було б звернутися до самого І. Мазепи або передрукувати названу статтю, а в разі потреби запропонувати й контрверсію, хоча б і у виконанні того-таки д-ра Вл. Розова. Було б об'єктивніше.

«Як тільки почалася Російська Революція, звідкись на поверхню політичного життя в Малоросії пробилися Українці і більшовики, про яких раніше ніхто й не чув» [6, с. 162], – уже ця перша фраза матеріалу д-ра Вл. Розова просто приголомшує. Не будемо говорити про більшовиків, про десятиліття їхньої підпільної діяльності – професорові слов'янської філології, людині кабінетній, можна було про них і не чути, але «українці» – тобто «націоналісти», «сепаратисти»?! Кого ж тоді протягом десятиліть переслідували, засиляли до Сибіру, чию мову забороняли, чиї газети й організації послідовно ліквідували?! І далі про нібито співпрацю «сепаратистів» і більшовиків: «...Ці екстремні націоналісти й не менш пристрасні інтернаціоналісти зразу між собою порозумілися і ввійшли в тісну співпрацю». Це вже зовсім незрозуміло, адже мало з ким Ленін так послідовно та непримиренно боровся, як з українськими соціал-демократами (УСДРП), не кажучи вже про праве крило українського руху. У своїй боротьбі проти царизму «українці» й більшовики стояли на діаметрально протилежних позиціях і були в постійному конфлікті, а не в союзі. Про це можна прочитати в усій без винятку більшовицькій і в усій без винятку «українській» («націоналістичній») літературі.

Оскільки про «українців», за версією д-ра Вл. Розова, раніше ніхто не чув, то, природно, успіх українського руху був несподіваний і пояснювався не його силою, а тільки слабкістю Тимчасового уряду в Петрограді та його невиправданими поступками українській Центральній

Раді, якій дозволено було українізувати «певну кількість дивізій» і якій «без боротьби» було віддано управління рядом губерній. Потім Тимчасовий уряд схаменувся і «пригрозив Раді судом», але було вже пізно. Рада ввійшла вже в силу, але не таку, щоб протистояти більшовикам. Коментатор не без підстав говорить, що більшовицькі гасла націоналізації підприємств та передачі землі селянам діяли ефективніше, ніж «націоналістичні гасла Центральної Ради». Тут постає питання, чому не змогли протистояти більшовикам Біла Гвардія, Денікін і Врангель, яким коментатор, вочевидь, симпатизує. Певно, з тих самих причин, та ще й тому, що денікінці вдавалися до кривавих розправ над збунтованими селянами, переслідували «націоналістичну» інтелігенцію, забороняли українську мову як нібито «галицький діалект» (чим обурений був Володимир Короленко, питаючи: відколи українська мова стала «галицьким діалектом»?) Тож зрозуміло, що Центральна Рада разом з українськими селянами й повстанцями боролася проти денікінців, але звідси не випливає, що українці й більшовики боролися проти денікінців спільно («більшовики у взаємодії з Радою ліквідують у Києві і виганяють з нього білогвардійські загони», с. 183). Ситуація була зовсім інакшою: більшовики воювали і з денікінцями, і з Центральною Радою; денікінці воювали і з більшовиками, і з українцями; українцям довелося воювати і з денікінцями, і з більшовиками, оскільки й ті, і ті були проти незалежності України.

Тут немає змоги розглянути всі коментарі д-ра Вл. Розова до репрезентованої ним статті І. Мазепи. Залишається тільки сказати, що там, де він дає місце викладу тез самого І. Мазепи, усе виглядає більш-менш добре, наприклад, коли йдеться про еволюцію більшовицької національної політики – від тактичного загравання з «націоналами» (термін В. Леніна) до стратегічного терору проти них. Однак коли коментатор віддає перевагу власним версіям, часто виходять довільні

припущення або й анекдотичні вигадки (на зразок того, що нібито Директорія – тимчасовий уряд УНР після повалення гетьманату Скоропадського, перейнята «найзапеклішим українським шовінізмом», нібито «проголосила кару смерті кожному, хто обстоював би потребу єдності України з Росією» [6, с. 164]. Тут уже, крім необхідності, промовляє застаріла й досить неприємного ґатунку тенденційність.

Утім, і в цьому, і в інших випадках редакція, певно, виходить з того, що читач, зрештою, міг би зробити власні корективи на підставі сказаного іншими авторами й усієї сукупності матеріалів.

Висновок. Отож, повертаючись до того, що редакція «Нової Європи» обіцяла у своєму вступі-зверненні, можемо сказати, що здійснити свій задум їй було важко, майже до неможливості; вона свою точку зору не нав'язувала, але в розмаїтті (може, навіть хаосі) голосів голос самих українців не загубився, а читач мав змогу відчутти драматизм української проблеми й подивитися на неї з різних боків. У цьому важливість кроку «Нової Європи». Її публікації мають значення й сьогодні, допомагаючи побачити, яким важливим було взаємоознайомлення слов'ян між собою і як нелегко було його досягати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко Д. Михаїло Драгоманов. *Нова Европа*. Загреб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 149.

2. Јелачић А., др. Большевичка револуција на Украјини. (Одломци личних успомена из године 1917–1919). *Nova Evropa*. Zagreb, 1925. Књ. XII. № 5. С. 131–140.

3. Јелачић А., др. Большевици пред Кијевом, септембра до децембра 1919. (Одломци из личних успомена). *Nova Evropa*. Zagreb, 1925. Књ. XII. № 14. С. 427–433.

4. Јелачић А., др. Поткарпатска Русија. *Нова Европа*. Загреб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 173–177.

5. Каљужниј Н. Савремена Украјина. *Нова Европа*. Загреб, 1924. Књ. IX. № 13. С. 403–409.
6. Мазепа И. И Розов В., др. Украјина и бољшевици. *Нова Европа*. 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 162–169.
7. Митропан П. Дневник Т. Г. Шевченка. *Нова Европа*. Загреб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 193–196.
8. Родзјанко М. В. Мисли и погледи пред будућности Русије. *Нова Европа*. Загреб, 1921. Књ. III. № 5. С. 129–136.
9. Розов В., др. Василије и Александар Шуљгин – браћа противници. *Нова Европа*. Загреб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 127–129.
10. Розов В., др. Мала Русија и Малоруси. *Нова Европа*. Загреб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 103–108.
11. Русини у Југославији. *Нова Европа*, 1939. Књ. XXXII. Бр. 4, 5. С. 184.
12. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Украјинци у свијету. Кијев : Альтернативи, 1999.
13. Ћ. Руска саблост. *Нова Европа*. Загреб, 1921. Књ. III. № 8. С. 225–229.
14. Ћ. Еј, Словени. *Нова Европа*. Загреб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 101–103.
15. Хардовиј М. Из историје препорода украјинског народа. *Нова Европа*. Загреб, 1921. Књ. III. № 5. С. 137–142.
16. Шуљгин А. О политичком препороду украјинског народа. *Нова Европа*, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 132–139.
17. Antonijević E. Ukrajinsko pitanje s ruskog gledišta. *Нова Европа*. Загреб, 1921. Књ. III. № 5. С. 145–150.
18. Doroženko D. Ukrajinski nacionalni pokret. *Нова Европа*. Загреб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 140–145.
19. М. К. Knjiga T. Ševčenka (velikome Slovenu u spomen, prigodom 60-godišnjice smrti 1861–1921, izdalo Rusko narodno-prosvjetno društvo u Kersturu, godine 1922. Zagreb). *Nova Evropa*. Загреб, 1922. Књ. V. № 2. С. 61–62.
20. Lukijanović St. Ukrajinski problem. *Нова Европа*. Загреб, 1921. Књ. III. № 5. С. 142–145.
21. Rozov V., dr. Malorusi i Ukrajinci (istorija pitanja). *Нова Европа*. Загреб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 109–126.
22. Rozov V., dr. Maloruska (ukrajinska) književnost. *Нова Европа*. Загреб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 185–193.
23. Тушкевућ М., Grof. Украјина према Русији и Пољској, и Словенство. *Нова Европа*. Загреб, 1921. Књ. II. № 11. С. 410–415.
24. Ukrajinski problem. Zagreb, 9. Oktobra 1921. *Нова Европа*. Загреб, 1921. Књ. III, № 5. С. 232–235.

25. Šahanjov V., doc. Karpatoruska crkvena umetnost. *Нова Европа*. Зарепб, 1939. Књ. XXXII. № 4, 5. С. 178–183.

REFERENCES

1. DOROŠENKO, Dmytro. Mykhailo Drahomanov. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 32, no. 4, 5, pp. 149 [in Ukrainian].
2. JELAČIĆ, Aleksei, et al. Bolshevik Revolution in Ukraine. (Excerpts of Personal Memories from 1917–1919). *New Europe*. Zagreb, 1925, book 12, no. 5, pp. 131–140 [in Croatian].
3. JELAČIĆ, Aleksei. Bolsheviks before Kiev, September to December, 1919. (Excerpts from Personal Memories). *New Europe*. Zagreb, 1925, vol. 12, no. 14, pp. 427–433 [in Croatian].
4. JELAČIĆ, Aleksei. Subcarpathian Russia. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 32, no. 4, 5, pp. 173–177 [in Croatian].
5. KALJUŽNIJ, N. Modern Ukraine. *New Europe*. Zagreb, 1924, book 9, no. 13, pp. 403–409 [in Croatian].
6. MAZEPA, I., V. ROZOV. Ukraine and the Bolsheviks. *New Europe*. Zagreb, 1939, vol. 22, no. 4, 5, pp. 162–169 [in Croatian].
7. MITROPAN, P. Diary of T. H. Shevchenko. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 32, no. 4, 5, pp. 193–196 [in Croatian].
8. RODZJANKO, M. Thoughts and Views on the Future of Russia. *New Europe*. Zagreb, 1921, book 3, no. 5, pp. 129–136 [in Croatian].
9. ROZOV, V., et al. Vasily and Aleksandr Shulgin are Opposing Brothers. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 32, no. 4, 5, pp. 127–129 [in Croatian].
10. ROZOV, V., et al. Little Russia and the Little Russians. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 22, no. 4, 5, pp. 103–108 [in Croatian].
11. ANON. Ruthenians in Yugoslavia. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 22, no. 4, 5, pp. 184 [in Croatian].
12. TROSHHYNSKYI, Volodymyr, Anatolii SHEVCHENKO. *Ukrainians in the World*. Kyiv: Alternatives, 1999, 352 pp. [in Ukrainian].
13. Ć. Russian Specter. *New Europe*. Zagreb, 1921, book 3, no. 8, pp. 225–229 [in Croatian].
14. Ć. Hey, Slavs. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 32, no. 4, 5, pp. 101–103 [in Croatian].
15. HARDOVIJ, M. From the History of the Revival of the Ukrainian People. *New Europe*. Zagreb, 1921, book 3, no. 5, pp. 137–142 [in Croatian].

16. ŠULJGIN, A. On the political revival of the Ukrainian people. *New Europe*, 1939, book 32, no. 4, 5, pp. 132–139 [in Croatian].
17. ANTONIJEVIĆ, E. The Ukrainian Issue from the Russian Point of View. *New Europe*. Zagreb, 1921, book 3, no. 5, pp. 145–150 [in Croatian].
18. DOROŠENKO, Dmytro. Ukrainian National Movement. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 32, no. 4, 5, pp. 140–145 [in Croatian].
19. M. K. Book by T. Shevchenko (In Memory of the Great Slav, on the Occasion of the 60th Anniversary of His Death 1861–1921, Published by the Russian National Educational Society in Kerstur, in 1922. Zagreb). *New Europe*. Zagreb, 1922, book 5, no. 2, pp. 61–62 [in Croatian].
20. LUKIJANOVIĆ, ST. The Ukrainian Problem. *New Europe*. Zagreb, 1921, book 3, no. 5, pp. 142–145 [in Croatian].
21. ROZOV, V. Little Russians and Ukrainians (History of the Issue). *New Europe*. Zagreb, 1939, vol. 32, no. 4, 5, pp. 109–126 [in Croatian].
22. ROZOV, V., et al. Little Russian (Ukrainian) Literature. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 32, no. 4, 5, pp. 185–193 [in Croatian].
23. TYŠKEVIČ, M. Ukraine towards Russia and Poland, and Slovenia. *New Europe*. Zagreb, 1921, book 2, no. 11, pp. 410–415 [in Croatian].
24. ANON. The Ukrainian Problem. Zagreb, October 9, 1921. *New Europe*. Zagreb, 1921, book 3, no. 5, pp. 232–235 [in Croatian].
25. ŠAHANJOV, V. Carpathian Church Art. *New Europe*. Zagreb, 1939, book 32, no. 4, 5, pp. 178–183 [in Croatian].

Конфлікт інтересів

Авторка не має потенційного конфлікту інтересів, який би міг вплинути на рішення про опублікування цієї статті.

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

Отримано / Received 07.11.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.12.2025

Опубліковано / Published 18.12.2025